

POVRATCI BANIJI

RAZGOVOR O ZBORNIKU „POTRESENI: ZNANSTVENOHUMANISTIČKI I UMJETNIČKI DOSEZI BANIJSKOG POTRESA“ S RENATOM JAMBREŠIĆ KIRIN, MONIKOM HERCEG I ANAMARIJOM FRANCESCHI

Pjesnikinja Monika Herceg vodi nas iz Zagreba u mjesto svoga odrastanja, selo Pecki, zaseok Bjelovci, s etnologinjom Anamarijom Franceschi zastali smo u Sisku, a s jednom od urednica zbornika, Renatom Jambrešić Kirin, također rođenom u Sisku, u Institutu za etnologiju i folkloristiku

RAZGOVARALA: Nina Čolović

FOTOGRAFIJE: Sandro Lendler

Zemljane korice zbornika „Potreseni: znanstvenohumanistički i umjetnički dosezi banijskoga potresa“, koji su uredile Renata Jambrešić Kirin, Jelena Marković i Ines Prica iz zagrebačkoga Instituta za etnologiju i folkloristiku, protkane su koncima likovnog rada Ivana Kožarića „Gradovi“ iz 1971. godine, iz ciklusa „Gradovi kraste“. Zbornikom „Potreseni“ obilježena je peta godišnjica potresa, koji je magnitudom 6,4 rasporio otvorene rane Banije, sustavno proizvođene oskudicom i ratom. Porezotine na izranjavanoj koži banijskoga tla previjaju izborane ruke staraca, koraci onih koji su otišli i koji mu se vraćaju, usjevi koji se opiru zimi, putnici namjernici koji navrate na čašu razgovora i kuće koje se tvrdoglavo odbijaju poviti nasilju potresa, obrazaca i formulara, ispraznih obećanja, kao i usporene i zapostavljene obnove. Gorak okus napuštenosti nakon potresa ublažavale su solidarnost i okrenutost ljudi jedni prema drugima. Baniji neumorno u svome radu gravitiraju i znanstvenice i kulturne radnice okupljene oko zbornika „Potreseni“, mnoge od njih i same s Banije. Pjesnikinja Monika Herceg vodi nas iz Zagreba u mjesto svoga odrastanja, selo Pecki, zaseok Bjelovci, s etnologinjom Anamarijom Franceschi zastali smo u Sisku, a s jednom od urednica zbornika, Renatom Jambrešić Kirin, također rođenom u Sisku, u samom Institutu.

RENATA JAMBREŠIĆ KIRIN: TKANJE BANIJE

Zbornik izlazi iz okosnica klasične znanstvene publikacije, sagledavajući Baniju kroz književnost, likovnost, film i kazalište. Kamo je zbornik težio zakoračiti u svojoj koncepciji?

Renata Jambrešić Kirin: Osnovna odlika ovog zbornika je interdisci-

plinarnost, a crvena je nit svih radova promišljanje Banije kao jedinstvenog lokaliteta i egzemplarnog krajolika u procjepu između ruinizacije i regeneracije; krhkosti, ranjivosti, straha i beznađa, ali i otpornosti i žilavosti ljudi koji na sličan način – snalazeći se, improvizirajući i prkoseći sistemskom nasilju – opstaju na periferijama. Kako bismo razumjele afektivni intenzitet u podlozi humanih i etičkih odgovora kojima su građani cijele zemlje nadomještali manjkavosti kriznog upravljanja i nesnalaženje državnih institucija, oslonile smo se na suvremene etnografske pristupe koji naglašavaju važnost osjetilnog i emocionalnog iskustva, ali i na umjetničke tekstove i artefakte; od filma „Banija: My Neighbour Wolf“ Nebojše Slijepčevića, knjiga „Kuća sa zelenim barkodom“ Jagode Kljaić i „Potresne kronike“ Daniela Pavlića do poezije Monike Herceg i proze Miroslava Kirina.

Kako se figura lokalnoga kazivača krenula mijenjati s banijskim potresom?

Renata Jambrešić Kirin: Banijski kazivači s potresom su nanovo otkrivani u medijskom i virtualnom prostoru, prisvajajući poziciju društvenih subjekata – stanovnici skrajnutih banijskih sela i zaseoka koji su na suveren, lucidan i estetski zahtjevan način pripovijedali o svom iskustvu prije i nakon masovne katastrofe koja je označila klimaks brojnih životnih potresa, gubitaka i traumatičnih izmještanja. Upravo su oni povratili povjerenje u moć pripovijedanja kao, riječima Elif Shafak, možda „naš posljednji preostali demokratski prostor“ u doba praznih govora političara, medijske manipulacije osjećajima i ciljane proizvodnje podjela, antagonizama i svakovrsnih kriza.

Monika Herceg

Rekla bih da je zenitistima, čija je poetika također dijelom nasljeđa ove regije, i našim sugovornicima zajednička živa imaginacija i retorička sposobnost da i najteže udarce sudbine iskažu začudnim metaforičkim slikama, književnim minimalizmom, autoironijom ili crnim humorom.

Unatoč vidljivom napretku obnove javnih institucija, posebice u gradovima, većinu stanovnika Banije, posebice onih depriviranih, izoliranih i traumatiziranih, muče poznati osjećaji nepovjerenja u državnu upravu i socijalnu pravdu, kaže Renata Jambrešić Kirin

Kako se od 2020. do danas mijenjao krajolik Banije, kako u pogledu okoliša i obnove tako i u pogledu (re)konstrukcije života i dobrobiti ljudi?

Renata Jambrešić Kirin: Svaka katastrofa je prekid *statusa quo*, zakonečnosti i mrtvila koji zatiču ljude na periferijama, na društvenim i civilizacijskim rubovima. Netom nakon potresa, ljudi su osjećali podršku ponajviše zbog nesebične podrške volontera. Međutim, već s prvim administrativnim zahtjevima; razvrstavanjem i markiranjem oštećenih objekata, kao i jedno-kratnim isplatama pomoći, nastupile su i prve sumnje i osjećaji zakinutosti i nepravde koji se i danas umnažaju i šire različitim osima – dobnim, etničkim, socijalnim, političkim, ejblističkim. Ljudi su nezadovoljni i frustrirani netransparentnim kriterijima i listama čekanja na državno upravljano obnovu, kao i uvođenjem modela „zamjenskih građevina“ i „zamjenskih stanova“, koji potencira dojam privremenosti, prekarnosti, nestalnosti i neprestanoga čekanja na bolji život u mjestima koja se prazne još od 1960-tih. Teško je izdvojiti opće crte vrlo različitih ljudskih sudbina i obiteljskih trajektorija, ali netko tko punih pet godina živi u kontejneru, a još uvijek ne zna kad će i hoće li se vratiti u obnovljenu kuću ili stan, ili netko tko zbog bolesti i starosti ne može

dočekati useljenje jer se još „samo“ čeka septička jama, priključak na struju, učinkovito grijanje ili internet, ne osjeća niti razmišlja jednako o „uspjesima“ obnove kao onaj sugrađanin ili suseljan kojem je vrlo brzo popravljen dimnjak i krov, a manja oštećenja su sanirali članovi obitelji i prijatelji. Tako da unatoč vidljivom napretku obnove javnih institucija poput škola, bolnica i domova za starije i nemoćne, posebice u gradovima, većinu stanovnika Banije, posebice onih depriviranih, izoliranih i traumatiziranih, muče poznati osjećaji nepovjerenja u državnu upravu i socijalnu pravdu, ostajući zaokupljeni potragom za smislom i mogućnostima razumijevanja nove društvene stvarnosti.

MONIKA HERCEG: BANIJA U POEZIJI

„Arhipelag Banija“ ispremrežen je promišljanjima kreativnosti upisane u banijski prostor. Kakva se slika Banije gradi u naslagama pjesničkih dijapozitiva u Vašem radu i radu drugih koji su o njoj pisali?

Monika Herceg: Drugačiji pogledi na Baniju proizlaze iz različitih iskustava toga kraja. Postoji i neka kolektivna slika, naravno, iz koje se granaju razumijevanja banijskoga prostora. Ona su pritisnuta poviješću ratnoga stradanja, kao i nezacijeljenim ratnim traumama i hrvatskog i srpskog stanovništva. Na Baniji su sela koja su i prije potresa bila bez struje i vode. Neka su mjesta tek prije nekoliko godina dobila rasvjetu. Postaje jasno da problem nije bio samo potres. On je učinio vidljivim probleme koji su postojali i prije njega. Svi donosimo jedan sloj čitanja Banije, i to tako što je netko promatra iz Siska, netko iz Petrinje, a bitna je i generacijska razlika. Neki nose sjećanja na Baniju prije rata, dok sam ja rođena kada je počeo rat. Ipak, usporedbe našega rada pokazale bi da mi govorimo o istom prostoru i da se nalazimo u korpusu istoga jezika. Zanimljivo je promatrati te sponje među retcima zbornika, ali i kako se umjetnički senzibilitet oblikuje i u naslanjanju na znanstvena istraživanja u njemu.

**Odrastala sam poimajući
banijsko selo i šumu kao mitska
mjesta povratka. Za mene je
i dan-danas taj zaseok podno
Hrastovičke gore, sa svega
par kuća, najljepše mjesto na
svijetu, gdje je moguće izgraditi
cijeli neki izmaštani svijet,
govori Monika Herceg**

Napisali ste niz pjesama i tekstova o Baniji, a i posvećena joj je i Vaša prva zbirka pjesama „Početne koordinate“ (2018), podijeljena u četiri cjeline; „Zmijske smrti (podrijetlo)“, „Ptičje smrti (bijeg)“, „Mačje smrti (izbjeglištvo)“ i „Zečje smrti (povratak)“. Kako Vaša kretanja preklapaju kartu Banije?

Monika Herceg: Imala sam godinu dana kada smo izbjegli, a vratili smo se kada sam imala deset godina. Po povratku su baka i djed, a nakon i njih otac, preminuli, pa je mama ostala sama s nama, koja i nije bila odatle, nego iz okolice Jajca. To je jedan ogroman dio života gdje nemaš prostor, nemaš mjesto, nemaš ideju doma. I danas imam problem s time što je dom, ne mogu ga ni klasificirati ni opisati ni osjetiti. Kao izbjeglica osjećaš se užasno izmješteno, a sjećam se i da nismo bili prihvaćeni. Sad je to moguće vratiti i na to kako tretiramo izbjeglice i migrante danas, pa i kakva su iskustva imali ljudi koji su bili izmješteni nakon potresa u druge sredine. To je neprestani strah i nesigurnost u prostor, a da ne govorimo o siromaštvu i neimaštini. „Koordinate“ su prostor romantizirale jer je i meni bio potreban neki magični momenat da oživim u sebi taj prostor. Odrastala sam poimajući banijsko selo i šumu kao mitska mjesta povratka. Za mene je i dan-danas taj zaseok podno Hrastovičke gore, sa svega par kuća, najljepše mjesto na svijetu, gdje je moguće izgraditi cijeli neki izmaštani svijet.

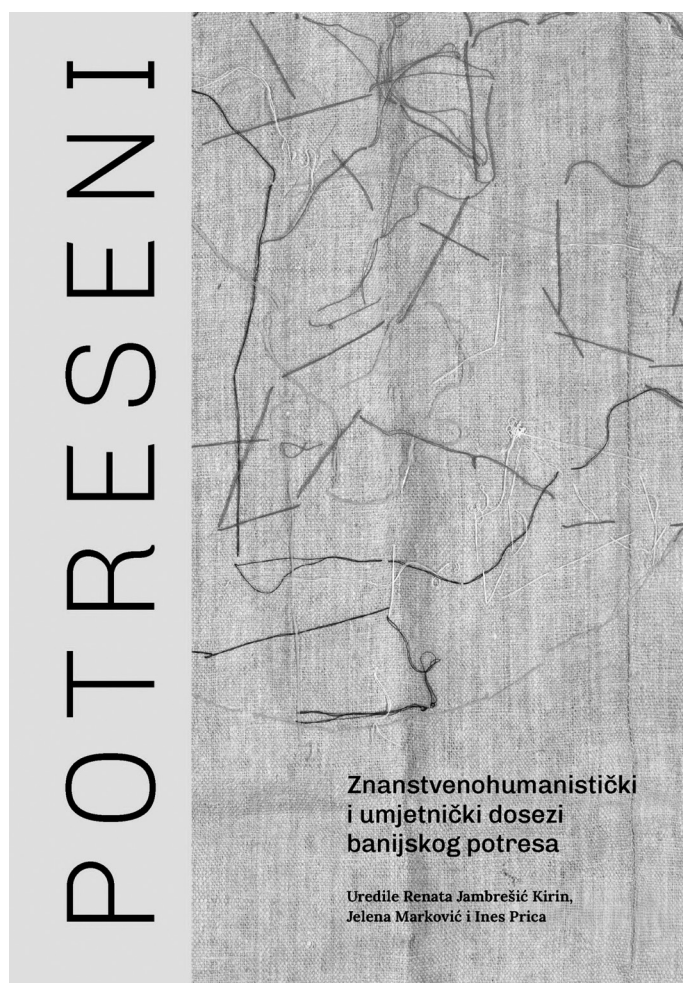
**Selu ćemo se morati vraćati,
ako ništa, zbog globalnoga
zatopljenja, a zatrli smo
znanje koje je gradilo lokalno
stanovništvo da bi opstalo.
Ovisit ćemo o tome što je
moguće uvesti, ne znajući više
kako uzgajati hranu, tvrdi
Monika Herceg**

Kakve su posljedice sistematičnoga napuštanja i uništenja sela na Baniji?

Monika Herceg: Kada smo se vratili u selo, nije bilo druge djece uz braću i mene. Banija je danas još praznija; u školama u Jabukovcu i drugdje oko Petrinje teško je sastaviti i jednu radioničarsku grupu djece. Uništenje infrastrukture sela ljudima je otrgnulo iz ruku alate za preživljavanje. Selu ćemo se morati vraćati, ako ništa, zbog globalnoga zatopljenja, a zatrli smo znanje koje je gradilo lokalno stanovništvo da bi opstalo. Ovisit ćemo o tome što je moguće uvesti, ne znajući više kako uzgajati hranu. Sada kada više nema sisačke željezare, nema više ni vlakova koji su nekada prolazili kroz banijska sela i povezivali taj kraj. Već nakon rata pruga je počela propadati. Tračnice, uz koje smo se nekada igrali kao djeca, iščupane su i zarasle.

U recitalu „Grad po mjeri čovjeka koji može voljeti“, izvedenom u Petrinji 2021. godine, kao i u drugim vašim pjesmama, česti su životinjski motivi, s „psima grada“ ili „gradom koji stresa svoje krzno“. Kako je odnos prema životinjama na Baniji utjecao na Vaš rad?

Monika Herceg: Sa selom, uništavani su i uvjeti za dobrobit i ljudi i životinja; postalo ih je sve teže prehranjivati. Nekada smo imali doma kokoši

i svinje, ali čak i kada je otac bio živ, sve je to tražilo puno više brige nego što je bilo moguće osigurati. Jest meso na selu je značilo posvećenu brigu za životinje i spoznaju da je dokončati nečiji život užasno težak čin. Jer te ta životinja hrani, ti znaš koliko vrijedi njezin život i koliko vrijedi ta smrt. To je sasvim drugačiji odnos nego što nam ga nudi kapitalističko, konzumerističko društvo. Gdje postoji distanca od toga živoga bića. Distanca od toga da netko treba umrijeti da bismo jeli. Te distance na selu nema. Ti životinju trebaš sam zaklati ako ćeš jesti. Mislim da je to ogromna lekcija o smrti, a da ne kažem o životu.

Kako su i zašto susreti s ljudima na Baniji označavali povratak oralnosti, usmenoj književnosti?

Monika Herceg: Obnovu često mislimo kao materijalnu intervenciju u prostor. Vjerujem da je i pričanje o Baniji, koje vodi računa o kontekstu u kojem se odvija, o tome tko govori i kako nikoga ne izostaviti, briga o njoj. Divan dio je i to što se s vremenom mijenja naracija; isti događaj pripovjedač neće vidjeti na isti način sada i za 10 ili 15 godina. To više nije ista priča. Dobije se beskonačno tkanje u kojem postoji prekrasna sloboda višeglasja. Fascinantno je gledati što usmena predaja postaje i vraćati joj se i nanovo se suočavati s time što bi značilo zapisati je, zahvatiti sve ono što je do tada bilo neizrečeno. Radeći na dokumentarnoj drami za HRT, „Potresne priče“, obilazila sam sela u kojima se odražavao sav nemar prema tome prostoru, kao i ustrajnost ljudi da opstanu u njemu. Svi možemo sačuvati prostor od

nestajanja time što ćemo ga nastaviti pripovijedati i misliti. Dok god se priča o nekom prostoru, oživljava ga se, prožima nadom. Kada nešto odumre u jeziku, gotovo je. Tako da mislim da je užasno bitno vraćati se tekstom Baniji i davati ljudima tamo do znanja da nam je stalo.

ANAMARIA FRANCESCHI: ETNOGRAFIJA BANIJ

Solidarnost i interes za Baniju bili su najizraženiji prvih mjeseci nakon potresa. Čini li Vam se da se s vremenom pažnja počela odmicati od uvjeta u kojima ljudi žive?

Anamaria Franceschi: Potres i njegov utjecaj nije nešto što počinje i prestaje sa samim potresom, početkom obnove ili drugim vremenski odredivim događajima. Obnova znači ponovno pregovaranje Banije kao društvenoga prostora. Procesi rekonstrukcije često su reproducirali postojeće nejednakosti, produbljivali ili kreirali neke nove. Bilo je divno svjedočiti valu solidarnosti koji je Banija osjetila nakon potresa, no tu su solidarnost uglavnom nosili i nastavljaju je nositi udruge i pojedinci. Mislim da se trenutno događa neki drugi zaborav Banije. Prvo je bila zaboravljena od devedesetih. I sada opet nakon potresa. Prvih tih godinu dana bili smo u središtu svega. Medijske reprezentacije koje su ostale usmjerene su uglavnom na obnovu kao materijalnu stvar, dok se ono što čini društveno tkivo, odnose među ljudima zanemaruje ili kida u diskursima konflikta i oprečnosti.

Bilo je divno svjedočiti valu solidarnosti koji je Banija osjetila nakon potresa, no uglavnom su je nosili udruge i pojedinci. Mislim da se trenutno događa drugi zaborav Banije. Prvo je bila zaboravljena od devedesetih. I sada opet nakon potresa, objašnjava Anamaria Franceschi

Istraživali ste i potrebe mladih u Sisačko-moslavačkoj županiji. Kako odnos države prema Baniji utječe na sliku budućnosti koju njezini stanovnici gaje prema prostoru u kojem stasavaju?

Anamaria Franceschi: Rekla bih da su čekanja i neizvjesnost iskustva koja oblikuju život i odnos mladih prema budućnosti. Otezanje i neravnomjernost obnove proizvode osjećaj da je prostor u kojem smo odrastali istodobno naš dom i prostor bez perspektive. I u razgovorima sam se često susretala s ambivalentnosti, kako snažnom emocionalnom povezanosti s Banijom tako i s dubokom sumnjom da prostor uopće može ponuditi dostojanstven i stabilan život. Isto tako, sporost obnove ne doživljava se kao tehnički problem, nego kao poruka čiji su životi vrijedni, a koje je moguće odbaciti. To me vraća okrutnom optimizmu Lauren Berlant, čiji rad mi je bio važan i u

Anamaria Franceschi

raspisivanju teksta za zbornik. Okrutni optimizam proizveden je dugotrajnim življenjem u stanju odgođene budućnosti, gdje se mladi i dalje nadaju ostan-ku, ali ta nada istovremeno postaje izvor frustracija, jer se život na Baniji, na ovom prostoru, ne zamišlja kao otvoreni horizont, nego kao stalno pregova-ranje između odlaska i ostanka.

Kako etnografija doprinosi razumijevanjima Banije? Vodeći teren-ski dnevnik, kako je izgledalo vratiti mu se, što ste u trenutku kada se odvijalo vidjeli na jedan način, a da ste kasnije revidirali i promišljali drugačije?

Anamaria Franceschi: Etnografija je utemeljena u *storytellingu*; prevo-deći iskustva, koliko god ona bila traumatična i teška, u javni prostor, znači da umanjuje osjećaj izolacije, ukazuje na strukturne obrasce i može otvoriti uvid u neke održive budućnosti. Pisanje dnevnika je možda bio najintimniji i naj-zahtevniji dio istraživanja. Nastojala sam pisanjem zadržati osjećaj smisla, sve ono što se činilo preteškim da ostane u meni. No iz toga rada krenule su se ispreplitati dublje spone među ljudima. Neke situacije, koje bih u nekom trenutku doživjela kao izolirane ili slučajne, kroz kontinuitet istraživanja pre-poznavala sam kao odraze zajedničkoga iskustva kretanja kroz sustav, umora i iscrpljenosti svime što se događa, ali i veselja u malim stvarima što je bilo jedino što je ljude držalo tih prvih mjeseci nakon potresa.

Etnografski rad u potresom pogođenim kontekstima traži promi-šljanje odgovornosti i pozicije samoga istraživača. Što su temeljne dile-me s kojima ste se suočavali na terenu i kako ste ih adresirali?

Anamaria Franceschi: Etnografski rad nakon potresa od početka je bio obilježen etičkom nelagodom. Pitanje nije samo bilo kako istraživati nego imam li uopće pravo istraživati u trenutku kada ljudi još uvijek osjećaju po-sljedice gubitka, straha i neizvjesnosti. Jedna od temeljnih dilema bila je kako ne pretvoriti tuđu ranjivost u istraživački resurs, a da pritom ne šutim o onome što se događa. Pitala sam se gdje je granica između slušanja i bilje-ženja, kako mnogi razgovori nisu započinjali kao intervjui, nego kao susreti između ljudi koji dijele isto iskustvo. Oliver Smith u okviru antropologije ka-tastrofa naglašava da one nisu samo prirodni događaji, već društveno proi-zvedeni procesi, i da se ranjivost različito iskazuje u pojedinim kontekstima. To me potaknulo da potres ne promatram kao izolirani incident, nego kao razotkrivanje dugotrajnih strukturnih nepravdi. U tom se momentu etika istraživanja pomaknula s empatije na odgovornost. Ranjivost sam, naslanja-jući se na rad Judith Butler, počela promatrati kao ontološko stanje, zajednič-ko svima, i upravo se ta pozicija, premda metodološki zahtjevnja, pokazala kao nužna. I kroz autoetnografiju i ostale pristupe propitivala sam vlastitu odgovornost u odnosu na druge ljude i druge kontekste u odnosu na vlastito viđenje i iskustvo nekih stvari.